ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2025/ № 4. 3-4

Termiz – 2025

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020-yil 19-oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.12.2025
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Baxtiyor Xolmuxamedov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Alibek Omonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.10.2025
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
www.philologicalresearch.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бахтиёр Холмухамедов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Алибек Омонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.10.2025
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
www.philologicalresearch.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Kholmukhamedov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, PhD (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, PhD (Uzbekistan)
Alibek Omonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

UMURQULOV BEKPO‘LAT
Badiiy nutq va uning shakllanish asoslari 7

IBRAGIMOV YULDASH MATKARIMOVICH
Qoraqalpog‘iston o‘zbek shevalari leksikasi tadqiqi masalasi 13

ШАРИФ ЁКУБОВ
Девони Фоний ғазалларидаги Бесутун атамасининг таҳлили 13

SHUKUROV RAHMATILLO
Qadimgi davr manbalarida Farg‘ona vodiysi toponimiyasi tahlili 19

AHMEDOV HAKIM YARASHEVICH
Xalq dostonlarida frazeologik birliklarning uslubiy tavsifi 23

AMONTURDIYEV NURALI RASHIDOVICH
O‘zbek tili etnografizmlar tizimida motivlashuv masalasi 26

ISMOILOV XURMATILLO TO‘LQINJON O‘G‘LI
Paralingvistik haqoratlar va ularni verballashtirish masalasiga doir 30

USMONOVA SHAHODAT
Publitsistik matn tarjimasida pragmatik modulyatsiya va semantik uyg‘unlik 35

RAXIMOVA UMIDA DJUMAYEVNA
Hamid Olimjon ijodida qofiyaning o‘rni 39

UMIROVA SVETLANA
Mualliflik korpusining amaliy qo‘llanilish sohalari 42

TURDIMURODOV SIROJIDDIN
Evfemik maqollar badiiylik va milliylikni kuchaytiruvchi vosita sifatida 45

TURAKULOVA UMIDAXON ANVAROVNA
Erkin o‘xshatishlarda lingvomadaniy xususiyatlarning aks etishi (Tohir Malik qissalari misolida) 48

SAATOVA SURAYYO ISMAILOVNA
Ijtimoiy tarmoq lisoniy shaxsining voqelanishi 52

РАДЖАПОВА НАТАЛЬЯ БАЗАРОВНА
Отражение и формирование: роль гендерных терминов
в восприятии материнства в современном обществе 55

SARBAROVA DILNOZA NOSIRJON QIZI
Sifatlarning badiiy matndagi funksional-stilistik o‘rni 59

XUSANOVA ZUXRA
AQSH va O‘zbekiston ijtimoiy-siyosiy matbuot matnlarida lingvopragmatik strategiyalar:
leksik-uslubiy xosliklar va ta’sirchan til vositalari 62

QURBONOV AKMALJON TAVAKALJON O‘G‘LI
Hid bilish sezgisiga oid til birliklari semantikasi 65

SUYAROVA NARGIZA YULDOSHEVNA
Metaforalarning nasriy asarlardagi tasviriy va ekspressiv imkoniyatlar 68

МУНДАРИЖА

SOBIROVA GULSHANA FAXRIDDINOVNA
O‘zbek tilida haqoratli leksika: korpus lingvistikasi asosida tahlil va bazaviy resurs yaratish 70

JUMAYEVA DILAFRO‘Z ORIFJON QIZI
«Kuntug‘mish» dostoni frazeologizmlarining semantik-statistik tahlili 75

ISLOMOV SARDOR SANJAROVICH
O‘zbek tilining onomastik sathi haqida 79

RAHMATULLOYEV AHTAM A’ZAM O‘G‘LI
Fors tilidagi ot so‘z turkumi borasida rus tilshunoslarining qarashlari 82

OMANOV SHUHRAT G‘ANIYEVICH
Nemis tilidagi “Eigentlich” modal partikelining so‘roq gaplardagi semantik imkoniyatlari hamda tarjima xususiyatlari 84

GAFUROVA NIGORA SA’DULLAYEVNA
Nonverbal means in virtual texts 87

XOLMUXAMEDOV B.F.
Mualliflik leksikografiyasining rivojlanishi va taraqqiyot yo‘li 90

TO‘RAYEVA ZARRINA ABDIMUROT QIZI
O‘zbek onlayn media sarlavhalarida klikbeyt 93

ADABIYOTSHUNOSLIK

DAVRONOVA MAHFUZA ISROILOVNA
Xalq og‘zaki ijodidagi maqollarda ayol konsepti 96

ARSLONV ABDIMUROD KAROMATOVICH
Nurboy Jabborovning adabiy-matnshunoslik merosi: ilmiy maktab, metodologiya va amaliy natijalar… 99

SAIDOVA MUHABBATXON SHUKRULLAYEVNA
Shukur Xolmirzayev asarlarida folklor motivlari va ularning estetik funksiyasi… 102

BARZIYEV OYBEK XABIBULLAYEVICH
Pisandiy va Haziniy ijodida Andijon zilzilasining nazmiy bayoni 106

SULTANOVA RAISA XAYRULLAYEVNA
«Ra’no va Zebo» dostonida Xiromiy badiiy mahorati… 108

BO‘RIYEVA MARVARID HAMDAMJON QIZI
«Javr-u zulmung garchi o‘lmaklik nishonidur manga…» 112

QOSIMOV ANVAR
Kuper ijodida indeys va o‘zbek nasrida milliy qahramon obrazlari… 116

ADABIY TAQRIZ

ҚУРОНОВ ДИЛМУРОД
“Меҳробдан чаён”нинг учинчи нашри ҳақида 119

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2025; 11-12
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

"МЕҲРОБДАН ЧАЁН"НИНГ УЧИНЧИ НАШРИ ҲАҚИДА

Қуронов Дилмурод,
филология фанлари доктори, профессор

"Меҳробдан чаён" романининг аслида учинчи – 1935 йил нашри жорий этилганига беш йилгина бўлган лотин алифбоси асосидаги ўзбек ёзуви эндигина яна ислоҳ қилинган бир вақтда амалга оширилган. 1934 йилда ўзбек лотин ёзуви ислоҳ қилиниб, унга жиддий ўзгаришлар киритилди. Алифбодаги унли ҳарфлардан учтаси чиқарилиб, уларнинг сони олтитага келтирилгани бу ўзгаришларнинг энг муҳими эди. Оқибат ёзувда сингармонизм ҳодисасининг ифодаланиши деярли барҳам топди, эшитилгани каби ёзиш принципи устувор бўлмай қолди, имлода ҳукм сурган "анархик" турфаликлар кескин камайиб, ёзма нутқнинг унификациялашиш жараёни кучайди. "Меҳробдан чаён"нинг учинчи нашри айни жараён эндигина ҳаракатга келган бир вақтда амалга ошганки, 1933 йил нашрига қараганда матннинг график шакллантирилиши ва имлосида кузатилувчи кўплаб ижобий ўзгаришлар энг аввал шу билан изоҳланади. Ўзгаришлар, хусусан, матнни абзацларга ажратиш, диалогларни шакллантириш, бош ҳарфларни қўллаш кабиларда яққол кўзга ташланади. Шунингдек, матнга киритилган қатор таҳририй ўзгартиришлар, имловий, услубий ва пунктуацион тузатишлар аввалги нашрларга қарганда, шубҳасиз, романнинг матний сифатини яхшилаган.

Аввало, 1933 йил нашрида йўл қўйилган кўплаб қўпол хатолар бартараф этилган. Жумладан, бундан олдинги фаслда мисол қилиб келтирилган хатолар. Шунинг учун имкон қадар улардан бошқа хатоларга тўхталамиз. Шарти шуки, биз "Меҳробдан чаён"ни илк бор 1933 йил нашридан ўқиётган оддий ўқувчи бўлиб оламиз-да, савол туғилган жойдан яна аслимизга қайтамиз. Масалан, 1933 йил нашридаги тарихий саналар келтирилган "Зулм ўчоғи" фаслида ўқиймиз: "*7-1286 нчи йилларда "Улуғ наҳр" ва "Хон ариғ" деб машҳур ариғни қазитди". Ўқибоқ хаёлимизда "битта ариқни шунчалар узоқ қазийдими? Йўғ-а, шунчаки бошида учта рақам тушиб қолгандир? Хўп, 128 ни жойига қўйса ҳам бўлмас экан-да?!.." каби саволлар бир-бир тизила бошлайди. Уларга жавоб излашга тушамиз.*

Маълумки, эски ёзувда ҳарфлар ўнгдан чапга, рақамлар эса чапдан ўнгга қараб ёзилади. Яъни 1929 йил нашридаги 1286-7 санаси лотин ёзувида ҳам айни шу шаклда ёзилиши керак, чунки бунда ҳам рақам чапдан ўнгга ёзилади. Шуни ҳисобга олганидан табдилчи Улуғ наҳр ариғининг қазилиш даврини беихтиёр 7-1286 ҳижрий йилларга – саодат асрига кўчириб қўяди. Яъни эски ўзбек ёзувини яхши билмаслик оқибатида қўпол ва кулгили бир хатога йўл қўйилган ва 1935 йил нашрида бу хато тузатилган. Хуллас, бизнинг баён усулимиз шундай бўлади: саволу жавобларни тўлиқ шу тарз шакллантирмасак ҳам, 1933 ва 1935 йил нашрлари орасидаги таҳририй ўзгариш жараёнини хаёлда тиклаб олса бўладиган тарзда ёритиш ҳаракатида бўламиз.

Эски ёзув ва адабий тилни яхши билмаслик ҳам кейинги нашрлардаги хатоларни келтириб чиқарган асосий омиллардандир. Масалан, ўзига ишонган дўстини тунқотарга *"сотган" Султонали ҳақида 1929 йил нашрида "хоннинг ҳаққи намагини бенуқсон адо қилиб хотиржам девонға қайтди" дея яширин киноя қилинади. Гап таркибидаги "ҳаққи намак" форсий изофаси "туз ҳақи" маъносида бўлиб, Султонали дўстини сотиш эвазига хоннинг туз ҳақини адо этгани назарда тутилади. Изофа таркибидаги "ҳаққи"* (حەققی) *сўзини "ҳақиқий" деб ўқиш натижасида 1933 йил нашрида "хоннинг ҳақиқий намагини бенуқсон адо қилиб" жумласи пайдо бўлиб, мазмунга жиддий путур етадики, бу нарса ҳам 1935 йил нашрида тузатилади.*

Эски ва янги ёзув орасидаги тафовутлар билан боғлиқ юзага келган яна бир муаммоли ҳолат ҳақида тўхталмасак бўлмайдиган. Персонаж нутқини ўзига хос тасвирлашга интилган адиб Самад бўқоқнинг гап ораси "ийқиллаб" қўйиш одатини таъкидлайди. 1929 йил нашрида бунинг учун унинг гапларида ўрни билан "айн" (ع) ҳарфини сўзга чизиқча билан улаб (بو بۀلە-ع كيمو-ع) *қўяди. Агар ислоҳ қилинган эски ёзувдан "айн" ҳарфи чиқарилгани ва шунга қарамай 1929 йил нашрида ундан фойдаланилаётгани эътиборга олинса, адибнинг бу деталга муҳим аҳамият берганини англаш қийин эмас. Бироқ лотин ёзувидаги 1933 йил нашрида "айн"ни айнан бериш имкони йўқ, шунинг учун унинг ўрнига сўзга чизиқча билан "i" ҳарфини улаш (bu bələ-i kimy-i Ordaqla mirzə boşiliq kim) билан кифояланилган. Табиийки, бу йўл билан араб ёзуви ёрдамида олинган бадиий самарага эришилмаган, аксинча, нутқий хусусият тасвири нотабиийроқ чиқиб қолган. Шуни ҳисобга олиб ва маъқул вариант топмаганидан бўлса керак, 1935 йил нашрида муаллиф бу*

нутқий деталдан умуман воз кечган (bu bala kimu, ordaga mirzabaşiliq kim). Сал қуйироқда персонаж репликасидан сўнг эса *“Самад бўқоқнинг бу сўнгги ғийқиллашида томоғи остидаги йўғон томирлари туртиб чиқди”* дейилган. Модомики, деталдан воз кечилган экан, таҳрирда бу жумла тушириб қолдирилиши лозим эди. Ҳолбуки, учинчи нашрда ҳам, умуман, кейинги нашрларнинг кўпчилигида ҳам бу жумла сақланиб қолган – танадаги ортиқ каби ҳеч бир вазифасиз, шунчаки мавжуд холос.

Иккинчи нашрда Худоёрхон учинчи марта тахтга ўтирган вақтда ўрус истилочилари Қўқонга яқинлашиб қолгани эслатилади-да, ортидан *“Бу кунги шароит тажрибалик хонни бошқача ушлашка мажбур этар эди” дейилади. Мазмуннинг чала экани, нимани-нингдир тушиб қолганини сезиш қийин эмасдек, бироқ умумий тарзда бир нима тушунса ҳам бўладигандек-ку деб ўтаверади кўпчилик. Аслида битта сўз тушиб қолгани катта нарса. Тамсил қилсак, битта тиш тушган каби: бемалол чайнаётган-дексан, лекин кемтик ўрнини, нимадир камлигини мудом ҳис қилиб турасан. Яна илк нашрга қараймиз: “Бу кунги шароит тажрибалик хонни бошқача сиёсат ушлашка мажбур этар эди”. Энди сўзнинг зарурлиги ҳақида гапирса ҳам бўлади. Адиб Худоёрхоннинг ободонлаштиришга катта эътибор қила бошлаши, бир томони, сиёсий зарурат эканига диққатни жалб этмоқда. Талқинда бирёкламаликдан қочиш билан бирга, ўқувчини теранроқ ўйлашга, ҳатто Худоёрхондек “ёмонимиз” ҳам шахсий манфаат доирасидагина қолиб кетмаганини англашга йўналтиради. Демак, “сиёсат” сўзининг бўлиши адиб концепциясини ифода этишда ғоят муҳим, унинг тушиб қолгани катта йўқотиш бўлади. Зотан, мана бу гап ҳам шу сўзга таянади “Абдукаримхондан бери ўнлаб хонларга яраб келган ўрдани бузиб, янги ўрда бино қилиши ўз кайфига қараганда ҳам ўрусларга жонлилиқ кўрсатиш, ялтирасин шаъну шавкат билан Фарғонани ўз қўлида сақлаб қолиш учун эди”.* Эътибор беринг, ўнлаб хонларга хизмат қилган ўрдани бузиб янгисини қуриш – хазинани исроф қилиш бўлиб кўриниши тайин, лекин *“ўрусларга жонлилиқ кўрсатиш”* ҳам жуда муҳим, бу – сиёсат. Шуларни ўйлаганда, “сиёсат” сўзи атайин, ҳукмрон мафкурага мос хону хонликни қора кўрсатиш учун тушириб қолдирилган эмасмикан деган фикр ҳам келиб қолади беихтиёр. Хуллас, 1935 йил нашрида иккинчи нашрда йўл қўйилган жиддий хато тузатилган – сўз ўз ўрнига қайтарилган.

Дарвоқе, “сиёсат” сўзининг мазмуний қиммати англанмагани сабабли бўлса керак, “*ўрдани бузиб, янги ўрда бино қилиш”* жумласида иккинчи “ўрда” сўзи тушириб қолдирилган. Юзаки қараганда “ўрда” сўзининг такрорланиши ортиқчадек кўриниши мумкин, бироқ “*ўрдани бузиб, янги бино қилиш”* дегани илк нашр контекстидаги маънони беролмайди. Негаки, бу ерда гап ўрда ҳақида эмас, умуман *бино* ҳақида бўлиб қолади. Агар сўз такрорланаётгани ёқмаса, у ҳолда “*ўрдани бузиб, янгидан бино қилиш”* дейилганида ҳам бир нави, қабул қилса бўлгудек эди. Бироқ ўшанда ҳам мазмуний ютқизиқ юзага келар эди, чунки бу ҳолда “*ўрдани бузиб, янги ўрда бино қилиш”* жумласидаги таъкид йўқолади. Ҳолбуки, айнан шу таъкид фактга икки турли муносабат: “хон ва унинг ҳарами учун қурилган бинога хазинадан ортиқча сарф” деб қараш билан “сиёсат учун зарур” деб билишни бир нуқтада бирлаштиради. Учинчи нашрда “ўрда” сўзи ҳам ўрнига қайтарилган. Мазкур ҳол бу таҳририй тузатишлар бевосита муаллиф томонидан амалга оширилган деб ўйлашга изн беради.

Сўзнинг механик тарзда тушиб қолиши ҳоллари ҳам мазмунга муайян таъсир қилмасдан қолмайди. Қизиғи шундаки, баъзан сўз тушиб қолгани аниқ билинмай, услубий ғализлик ёки бошқа бир хато ўтиб кетгандек кўринади. Оғача ойим оқила аёл – “*мамлакат иши халалдор бўлиши” Гулшаннинг ўз фаолиятини чеклаши учун камлик қилишини яхши билади, шунинг учун уни “муҳтожликдан қурқсангиз мен бор” дея хотиржам этади, инъом буюради. Айни эпизод тасвирида мана бу гап бор: “Шу ҳолда Аҳсан мунсакни унинг устига қўлига икки тиллони ҳам узатди”. Бир қарашда бу ўринда битта вергул тушиб қолган, шуни ўрнига қўйилса олам гулистондек. Яъни агар “мунсакни” сўзидан сўнг вергул қўйилса, бинойидек жумла пайдо бўлади: “Шу ҳолда Аҳсан мунсакни / унинг устига қўлига икки тиллони ҳам узатди”. Кўриб турганимиздек, пауза “**мунсакни ва унинг устига қўлига икки тиллани” тарзидаги уюшиқ бўлакларни юзага келтиради. Ҳолбуки, 1929 йил нашрида бу гап “***Шу ҳолда Аҳсан мунсакни унинг устига ёпиб қўлига икки тиллони ҳам узатди” шаклида. Гулшан ўрнидан туриб маликага бош эгиб турган ҳолда Аҳсан унинг устига мунсак ёпади ва қўлига икки тиллани узатади – маросим рисола (протокол)га мувофиқ кечади. Қаранг, у қадар сезилмагани ҳолда ҳам сўзнинг тушиб қолиши маросимни оддий олди-бердига айлантириб қўйган эканки, муаллиф 1935 йил нашрида буни тузатган.*

*Аввалги нашрдаги сўзнинг оммага тушунарлироқ бўлган маънодоши билан алмаштирилиши ҳам, бизнингча, кўпроқ муаллиф амалга оширган таҳрир саналиши мумкин. Албатта, бундай таҳрирнинг нашриёт муҳаррири тавсияси билан қилинган бўлиши эҳтимоли ҳам катта. Шундай таҳрирлардан бири, масалан, мулла Абдураҳмоннинг алами акс этган мана бу жумлада кузатилади: “Бир бесавод ятим ва **баднажод** исқирт ўрдадан фалон тилло вазифадор бўлсин ва шу туфайлда Раъно каби бир қизни ҳам ўзиники қилсин...”* 1929 йил нашрида “*баднажод*” (داژند دب) шаклида берилган сўз 1933 йил нашрига “*бад навод” шаклида кўчганки, аввалига бу сўзнинг маъносини луғатлардан*

топмадик. Шунинг учун ҳам уни хато ўқилганга санадик. Хатонинг омилини эса, ўзимизча, форсий алифбодаги қаттиқ "ж" (ژ) ҳарфи устидаги учта нуқта чапланганроқ бўлгани учун "вов" ўқилганмикан деб тахминладик. Кейинроқ луғатда "нажод" (دادژن) сўзининг "асл, насаб, насл" маънолари борлигини аниқладикки, бу маъно гап контекстига мос келади. Яъни мулла Абдураҳмон аламли ўйларида Анварни "зоти паст" деб камситмоқда, аламидан чиқмоқда. Гарчи мазмунан ўринли қўлланган бўлса-да, "нажод", "баднажод" сўзлари тилимизда оммалашмаган, аксарият ўқувчиларнинг тушунишида қийинчилик туғдириши мумкин. Шуни ўйлаб бўлса керак, 1935 йил нашрида бу сўз оммага яқинроқ бўлган*"бадасл"* сўзига алмаштирилган.

Бундан фарқли, сўзнинг маъносини билмаслик натижасида 1933 йил нашрида нотўғри табдил қилинган ўринлар ҳам 1935 йил нашрида тўғриланган ёки илк нашрдаги кўринишга келтирилган. Жумладан, Худоёрхоннинг учинчи хонлик даври ҳақида *"Унинг охирги салтанати хонлиқ истибдодининг аччиғ зулм ва таъаддиларининг жонсўз қора сахифаларини ташкил этадир"* дейилади. Изоҳли луғатда "жонсўз" сўзининг маъноси "ўта таъсирчан, таъсирли"[1] деб берилган. Ҳолбуки, бу маъно мисолга олинган гап контекстига унчалик мос тушмайди. Навоий асарлари луғатида эса бу сўзнинг маъноси "жон ўртовчи, азоб берувчи"[2] деб бериладики, бу гапимизнинг мазмуний контекстига кўпроқ тушади. Демак, адиб сўзни айни шу маънода, илгари бизда ҳам, форс тилида эса ҳозирда ҳам кўпроқ фаол бўлган маъносида қўллаган. Бироқ 1933 йил нашрида сўз "жонсиз" (çansьz) шаклида табдил қилинганки, натижада гапда мазмунан ғализ ва тушунарсиз ҳолат юзага келади. 1935 йил нашрида сўз яна "жонсўз" (çansoz) шаклига келтирилган.

Раънонинг Шайх Саъдий девонига яширилган хатини ўқиган Анварнинг руҳий ҳолати ғоят маҳорат билан очиб берилган. Жумладан, 1933 йил нашри ўқувчиси ҳам Раънонинг *"Мен билан охирги марта видоълашингиз, сиз нашъу намо қилган жойда мени ҳалокат кутадир" жумласи ҳар қандайдир андишликни енггарлик ва бу жонсўз хитобадан кўз юмиш йигитлик шаънига ярашатурган кўрунмас эди"*,- дейилганига бешак ишонади. Зеро, сўз хато ёзилгани туфайли юзага келган ғализликка қарамай, "*андишлик*" деган асос бор – "андишани енгадиган экан" деб тушунилаверади. Ҳақиқатда эса, бу ерда адиб "дурандешлик" сўзини қўллаган. Навоий луғатида "мулоҳазалилик, узоқни кўрувчилик" деб изоҳланган бу сўз 1929 йил нашрида, афсуски, хато шаклда – *"ҳар қандайдур андешликни"* кўринишида берилган: биринчи бўғин ("дур") ўзидан олдинги сўзга қўшимчадек қўшилиб қолган. Шундан бўлса керак, 1933 йил нашрига ҳам сўз хато (qandajdьr əndişlikni) кўчганки, бу бирикма "қандайдир андишаликни" тарзида (яъни гўё учинчи бўғиндаги "а" қисқа унлиси ёзилмасдан ё тушиб қолган деган ўйда) ўқилиши мумкинки, "андишали" ва "дурандешалик" сўзлари маъносига кўра айнан эмас. Контекстга "дурандешлик" маъноси қўпроқ мос деб ҳисобланган учун ҳам 1935 йил нашрида айнан шу сўз ўқиладиган шаклда таҳрирланган.

Тан олиш керак, 1933 йил нашрида ўқувчини хайрон қолдирадиган ўринлар тез-тез учраб туради. Жумладан, *"Худоёр хотинини ташлаб Бухороға қочишға мажбур бўлғандан кейин..." деган жумлани ўқиб хайрон бўлиши тайин. Ахир, Худоёрхонда хотин деганнинг саноғи йўқ дейилганди, қандай қилиб битта "хотинини ташлаб қочади"?! Бунинг устига гапнинг давомида "оғасини ғайри шаръий ишларда, жумладан, хотунбозликда айблаб, тахтга минган Маллахон ўз даъвосига мувофик, Худоёр ҳарамидаги юзлаб хотунларни ўз йигитлари орасида хотунликка тақсим қилиб юборди" дейилади. Кўриб турганимиздек, гапнинг бошланиши билан охири мазмуний-мантиқий зидлик ҳосил қилмоқда. Ҳолбуки, аслида 1929 йил нашрида "хотинини ташлаб" эмас, "тахтни ташлаб" дейилган. Иккинчи нашрда сўзнинг алмаштирилишига ҳеч бир зарурат йўқ, демак, бунда муаллиф ихтиёрини истисно қилиш мумкин. Фақат, "тахт" сўзининг "хотин"га алмашиб қолишига шунчаки техник хато дея енгил қараб ҳам бўлмайди, бунга нашрга тайёрловчиларнинг эътиборсизлиги сабаб бўлганини таъкидлаб айтиш керак. Албатта, бунақа мазмуний зиддият муаллиф нигоҳига чўпдек санчилганини тасаввур қилиш қийин эмас – учинчи нашрда хатолик бартараф қилинган.*

Ҳатто бир ҳарф алмашиши ҳам мазмунни тамом ўзгартириб юбориши ёки тушунарсиз қилиб, мисоли бир нуқтанинг "кўз"ни "кўр" қилиб қўйиши мумкинлиги ҳақида муттоз шоирларимиз кўп айтганлар. Чамаси, ноширлар бу қоида замонавий ёзувга тааллуқли эмас деб билганларми, эътиборни жуда сусайтирганлар. Маълумки, романда ҳарам тасвирига кенг ўрин берилган. Ўз тасвир усулига содиқ адиб ҳарам тафсилотларини Гулшаннинг кириб бориши асносида бир-бир ёритиб боради. Ўқувчи бир эшикдан ичкарилаган Гулшанга эргашиб киради: "Бу ҳарамнинг кичкинагина сув ҳавлиси эди. Ўртадаги мис ҳовузда кўм-кўк сув мавж уриб, бир неча канизлар ҳовуздан сув олмоқда эдилар",- дея тушунтириш беради муаллиф. Кўриб турганимиздек, бинойидек гап – шакли ҳам, мазмуни ҳам жойида. 1933 йил нашрида бу гапдаги "ўрта" сўзида "т" ҳарфи "д"га айланиб, жумла "Ўрдадаги мис ҳовузда кўм-кўк сув мавж уриб..." деб бошланадиган бўлган. "Хўп, нима бўпти шунга?!" дегувчи ҳам топилар, балки. Фақат, келтирганимиз ўша

[1] Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 6 жилдлик. 2 ж.- Т.,2023.- Б.682

[2] Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Т.1.- Т., 1983.- Б.592

“нима бўпти?” дегувчининг оғзига урадиган мисол-да! Қаранг: ровий “кичкинагина сув ҳавлиси” ҳақида гап бошлаб, сўнг унинг “ўртасидаги мис ҳовуз”га ўтди. Шу фасл бошида аввал Янги ўрдани обдон таърифланиб, сўнг Гулшаннинг соқчилар ҳеч кимсани киритмаётган ўрдага бемалол киргани ва ҳарам “дарбозасини чоғлаб борғани” айтилади. Яъни бадиий макон яратилмоқда – муҳташам қурилган Ўрда бор, унинг ичида алоҳида дарбозали Ҳарам бор, унинг ичида эса ўнлаб ҳовлилар, “Сув ҳовли” дегани шуларнинг биттаси. Гап шу сув ҳавли ўртасидаги мисдан ясалган ҳовуз ҳақида эди, у ўрданинг ўртасидаги ҳовузга айланди-қолди – ўқувчи тасаввурида сўз воситасида жонланаётган бадиий макон манзараси хиралашиб-чаплашиб кетгандай бўлди гўё.

Гулшанга эргашган ўқувчи сув ҳовли жанубидаги эшикдан ҳарамнинг биринчи ҳовлисига киради: “У қадар кенг бўлмаган саҳн остига ҳишт тўшалган, ҳавли юзида тўрт-бешта қизил шолдан кўйлак ва бошларига сариғ шолдан рўймол ўраб, оёқларига бедонадан кафш, маҳси кийган ёш канизлар сочилган ҳолда вазифалари оркасидан юрар эдилар”. Яъни ўқувчи ҳовлининг турли жойига “сочилган” ва ҳар бири ўз юмуши билан машғул канизларни кўради. 1933 йил нашрида сочилган сўзидаги биринчи ҳарф тушиб қолади ва канизлар “очилган” ҳолда юрган бўлиб қолади. Ҳолбуки, ҳарам ичида ҳеч ким паранжи-чачвонда юрмайди, яъни “очилган” ҳолда бўлади, буни таъкидлашга ҳеч зарурат йўқ, аниқроғи, бу ортиқча ҳам. Зеро, Гулшаннинг ҳарам ҳовлисига кирибоқ “паранжи остида босилиб тартибсизланган сочларини тузатиши”, кейин паранжисини қўлига олиб юриши шуни англатади. Демак, ёзувчи канизларнинг ҳовлида айнан “сочилган” ҳолда юрганларини айтмоқчи, холос, уларнинг “очилиб” юрганини эмас. Эҳтимол, нашрга тайёрловчи хотин-қизлар озодлиги ғоялари, паранжи ташлаш жараёнлари таъсирида шакллангандирки, унинг кўзи канизларнинг “очилиб” юришларига тушган бўлса?! Ахир, оламни ҳар ким ўзи хоҳлаганидек кўради, деган гаплар ҳам бор-ку.

Ҳарф тушиб қолганини кўрдик, аксинча, ҳарф қўшилиши натижасида шунга ўхшаш ҳолат юзага келган ўринлар ҳам бор. Гулшаннинг “қирқ қизлар”даги канизлар билан баҳс бойлашиб тўп ўйнаши ёдингиздадир. Шунда Гулшаннинг ўйинни бошлаганини айтибоқ, орқасидан “Тўп чиқағон эди” дейилади. Ўйин учун тўпнинг “чиқағонлиги” – ерга урганда қай даражада тепага кўтарилиши жуда муҳим. Гап шундаки, тўпнинг чиқағонлиги унинг нимадан ва қай даражада усталик билан ясалганига боғлиқ. Сўз бораётган тўпни ҳарамдаги қизлар ипакдан, ўзлари учун ғоят ҳафсала билан ясаганлар – у бошқаларга қараганда сифатли бўлади. Гулшаннинг шу ёшида, майли ўйин бошларида бўлса ҳам, ёш қизлар даражасида ўйнаши шунга далолат қилади. Хуллас, ўйин моҳияти ва қай тарзда ўйналишини яхши билган кишилар учун бу тафсилот жуда муҳим, шу боис у алоҳида гапда таъкидлаб айтилган. Лекин табдилчи бошқача ўйинлар ва ўйинчоқлар ўйнаб ўсган авлод вакили бўлса керакки, тўпнинг бундай сифатини билмаганидан 1933 йил нашрида кам қўлланувчи “*чиқағон” сўзини тушунмаган ва “чиқарғон” деб таҳрирлаган бўлса, эҳтимол. Нима бўлганида ҳам бу таҳрир – хато, шунинг учун учинчи нашрда у яна эски ҳолига қайтарилган.*

Сўзнинг контекстдаги маъносини, гап нима ҳақида бораётганини яхши тушунмаган ҳолда тузатишга жазм этиш муқаррар равишда услубий ғализлик, мазмуннинг хиралашиши ёки буткул ўзгариб кетишига олиб келади. Раънодан хат олган Анварнинг зиддиятли ўйлари ҳақида адиб ёзади: “Чунки, Раънога учрашишдан ҳеч бир фойда тасаввур қилмаган муҳокамаси қаршисидаги кучлик бир майл, Раънога йўлиқишда фойда эмас, маъно кўрсатар эди...” Тўғри, гапнинг қурилиши бирмунча мураккаб, лекин унда мазмунни тўғри тушунишга йўналтирувчи “муҳокама – майл”, “фойда – маъно” зидлашлари мавжуд. 1933 йилда нашрида “фойда – маъно” зидлаши “фойда – Раъно” шаклига келиб, гап “Раънога йўлиқишда фойда эмас, Раъно кўрсатар эди...” деб тугалланади ва мазмундан мосуво бўлади. Таҳрирда “маъно” сўзининг “Раъно”га ўзгаргани табдилчининг муҳим зидлашни, демакки, гап мазмунини англамаганига далолат қилади. Тан олиш керакки, бу равон ўқиб боргандаёқ тушунилаверадиган гап эмас, бироз секинлаш, мазмуний-мантиқий боғланиш ва грамматик алоқаларни аниқлаб олишни тақозо этади. Фикримизча, бунда “майл” сўзидан кейин қўйилган вергулнинг олиб ташланиши катта ёрдам бериши мумкин. 1935 йил нашрида “маъно” сўзи тиклангандан ҳолда, мазкур вергул қолдирилган (“чунки”дан кейинги вергул туширилган). Ҳолбуки, агар вергул туширилганида эди, эга билан кесимнинг ажралиб қолиши бартараф этилиб, уларнинг мазмуний-грамматик алоқаси яққол илғанар, демак, гапни тушуниш ҳам осонлашар эди.

Жумланинг қурилиши, гап бўлаклари ва қисмларининг ўзаро мазмуний алоқаларини етарли даражада англамасик ҳам баъзи хатоларга сабаб бўлган. Раънонинг юқорида эслатилган хатида “Анвар ака, оғир соатларда ёнингизда турғучи дўстдир, қочқучи эса ким, буни сизнинг ҳукмингизга ҳавола қиламан” деган гап бор. Кўриб турганимиздек, Раънонинг гапи “ёнингизда турғучи – дўст, қочқучи эса – ...” тарзидаги мазмуний асосга қурилган. Яъни қочқучи кимлигини айтишни Анварга ҳавола этиш билан Раъно ошиғининг виждонига мурожаат қилади. Худди шу гап 1933 йил нашрига “*Анвар ака оғир соатларда ёнингизда туручи дўстдир, қочучи эмаски, буни сизнинг ҳукмингизга ҳавола қиламан”* шаклида ўтган. Бу гап “ёнингизда турғучи – дўст, қочқучи

эмас” тарзидаги мазмуний асосда турибди. Яъни унда ҳукм ифодаланиб бўлган, Анварнинг ҳукмига ҳавола қилинадиган нарса қолмаган. Демак, гапнинг “*буни сизнинг ҳукмингизга ҳавола қиламан”* деган иккинчи қисми мутлақо ортиқча бўлиб қолмоқда. Энг муҳими, бу шаклида гап Раънонинг Анварга иддаосигина бўлиб қолади, ошиғининг виждонига мурожаати эмас. Шунинг учун ҳам 1935 йил нашрида жумла яна эски шаклига қайтарилган.

Афсуски, бу каби гапларнинг қурилиши ўзгариб кетган ҳолатлар ҳам оз эмас. Масалан, 1929 йил нашридаги мана бу гапни олайлик: “*Меҳмонхонада Анвар йўқ, Анвар ўрнида бегона бир киши – Султонали мирзо ўлтурар эди”*. Агар Анвар исмининг такрорланганига кўз юмсак, гап услубий жиҳатдан жуда яхши қурилгани, имлоси ва пунктуацияси ҳам бинойидек эканини эътироф этиш лозим. Зеро, бу гапда Сафар бўзчи нигоҳи билан кўрилган ҳолат акс эттириляпти. Сафар бўзчи эса Анвар билан кўришаман деб меҳмонхонага кирди, унинг ўрнида бошқа одам ўтирганини кўрди ва бир қадар шошди – учала жумла (Анвар йўқ – бошқа одам – Султонали ўтирибди)даги ҳолат битта фокусда ва бир онда аксланмоқда. Шу маънода жумланинг қурилиши ҳолатга ниҳоятда мосдир. Бироқ айни шу гап 1933 йил нашрига учта гапга бўлиниб ўтган: “*Меҳмонхонада Анвар йўқ. Анвар ўрнида бегона бир киши. Султонали мирзо ўлтурар эди”*. Эътибор беринг, энди юқорида тавсифланган бадиий-услубий эффект йўқотилган. Аслида буни айтиб ўтиришга ҳам ҳожат йўқ: ўқиб кўрибоқ ҳар ким ҳам англаб олавериши мумкин. 1935 йил нашрида бундаги йўқотиш қисман қопланган: “*Меҳмонхонада Анвар йўқ. Анвар ўрнида бегона бир киши – Султонали мирзо ўлтурар эди”.* Кўриб турганимздек, бунда тасвир динамикаси сусайган, Сафар бўзчи нигоҳида жамланган “бир ондалик” иллюзиясига путур етган. Ҳолбуки, агар гап 1929 йилдаги шаклда қолиб, иккинчи гапдаги “Анвар” исми “у” олмошига алмашса, мазкур эффект янада кучлироқ намоён бўлур эди. Дарвоқе, шунга ўхшаш йўқотиш 1929 йил нашридаги *“Кечаси. Ёмғур савалагандек ёгиб турадир” жумласининг бошқа нашрларнинг деярли ҳаммасида “Кечаси ёмғур савалагандек ёгиб турадир” шаклида берилгани сабаб ҳам юз берган. Зотан, илк нашр шаклида* ***тасвир, кейингисида хабар мазмуни устувор. Матннинг айни композицион бўлагида диалог кечадиган жой тасвири берилганки, биринчи шакл шунга узукка кўз қўйгандек тушса, иккинчи шакл разм солган кишига анчагина “ўдур-будур”ли, сайқаллашга муҳтож бўлиб кўринади.***

Сираси, баъзи хатоларга дуч келганда, “бунга қандай қилиб йўл қўйиш мумкин?” дея ўйлаб бошинг қотади киши. Масалан, маликалардан бирининг чиқиб келиши тасвиридаги мана бу жумлаларда: *“Розия хоним орқасидан саккиз-тўққуз ёшлар чамалиқ, кўз ва тишидан бошқа аъзосида оқи йўқ бир бола кўриниб, хонимни таъқиб этди. Бу ёш югурдак қулча хонимнинг ҳар бир майда хизматларига тайёр каби оёғ олар эди”. Кўриб турганимиздек, бу ерда гап ҳабаш қулбачча ҳақида бораётирки, буни тушунмасликнинг ҳеч иложи йўқ. Шунга қарамай, 1933 йил нашрида иккинчи гапдаги “қулча” сўзи бош ҳарф билан ва кейинги сўзга қўшиб берилган. Аввало, моҳиятан битта кишини атаётган “ёш югурдак қулча” сўз бирикмасидан бош ҳарф билан ёзилган “Қулча” сўзи ажралиб, “хоним” билан қўшилган ҳолда янги сўзни ташкил қилмоқда. Натижада энди yaş jygyrdək аввалги гапга мазмунан боғланиб, Розия хонимнинг эмас, балки Қўлчахонимнинг “ҳар бир майда хизматларига тайёр каби оёғ олаётган” бўлиб қолади. Шуниси қизиққи, 1935 йил нашрида яна Розия хоним хизматига тайёрлик мазмунини ифодалашга ҳаракат қилинган ва жумла мана бу шаклга келтирилган: “Bu yaş jugurdək Qolca, xanimniŋ hər bir məyda xizmatlariga tajjar kabi ajaq alar edi...” Яъни энди гўё Қўлча исмли ёш югурдак хоним (аввалги гапга боғланган ҳолда Розия хоним)нинг хизматига тайёр деган мазмун келиб чиқади. Хуллас, жумла мазмуни бунчалик ўзгариб кетгани уни муаллиф таҳрирламаган деган тўхтамга олиб келади.*

Юқорида айтилганидек, учинчи нашрда 1933 йил нашри матнидаги жуда кўп имло ва пунктуацион хатолар тузатилганки, уларнинг барини санашга имкон ҳам, зарурат ҳам йўқ. Бироқ бу 1935 йил нашрининг мукаммаллигига асло далолат қилмайди, негаки, унда тузатилмай қолган, чала ёки нотўғри таҳрир қилинган, шунингдек, фақат шу нашр матнида пайдо бўлган хатолар ҳам анчагина учрайди. Масалан, “Зулм ўчоғи” фаслида Худоёрхон “Мадрасаи олий-”ни ва “Даҳмаи шоҳон”ни бино қилдиргани ҳақида маълумот берилади. 1935 йил нашрида бу икки обида номи ҳам хато берилган: “Мадрасаий али” (“Madrasaij ali”) ва “Даҳмаи жаҳон” (Daxmai çahan). Шундайки, бу тарздаги ёзилиш 1933 йилдаги билан қарийб бир хил, яъни аввалги нашрдаги хатолик кўрилмаган ҳам, тузатилмаган ҳам. Шунга ўхшаш, қизиқлар томошасини бошлаш олдидан Зокир говнинг хонга мурожаатида “*биз ахли тамаъ бечора, нафс илгида овора ғариблар ҳар қайсимиз беш пайса, ўн пайса тамаъ хапидан ютиб, даргоҳингизга юзландик”* деган иқрор бор. Яъни Зокир гов тама илинжида томоша қўйишлари, бу ерга қизиқларнинг ҳар қайсиси *“таъма хапи”* – ***таъма таблеткаси*** ичиб келганини айтади. 1935 йил нашрида ушбу сўз бирикмаси *“таъ ҳапи”* шаклида берилган ва маънодан тамом айрилган.

Таҳрирда “қош қўяман деб кўз чиқарилган” ўринлар ҳам, афсуски, йўқ эмас. “Қирқ қизлар” фаслидаги базм бошланиши тасвирида мана бу жумла бор: “*Нозик ўртада хиромон бир тарафка ўткан эди қизларнинг баъзисидан соз каби шўх ва нафис оҳанг эшитилди”. Кўриб турганимиздек, жумла яхши ту-*

зилган, эътироз қилишга ўрин йўқ. Иккинчи нашрда "эшитилмоқ" феълига орттирма нисбат қўшимчаси қўшилгани истисно қилинса, 1929 ва 1933 йил нашрларида бу жумла бир хил шакллантирилган. Бироқ 1935 йил нашрида у мана бундай таҳрирланган: "Нозик ўртада, Хиромон бир тарафка ўткан эди, қизларнинг баъзисидан соз каби шўх ва нафис оҳанг эшитилди". Кўриб турганимиздек, таҳрир натижасида ўртада бир эмас, икки каниз – Нозик билан Хиромон ҳаракатланаётган бўлиб қолмоқда. Ҳолбуки, бу ерда "хиромон" киши исми маъносида эмас, балки "ноз карашма билан чиройли юрувчи" маъносида. Яъни гап Нозикнинг ўртада ноз карашма билан чиройли юриб бир томонга ўтгани ҳақида эди. Таҳрирда эса Нозик ўртада туриб қолиб, йўқдан бино бўлиб қолган бошқа бир қиз – Хиромон бир томонга шунчаки (яъни рақсга хос хиром билан эмас) юриб ўтган бўлиб чиқади.

Таҳлил ва кузатишларимиз, 1935 йил нашрида матн бир қатор таҳрир қилингани, имло ва пунктуация жиҳатидан бироз яхшиланган, қатор бадиий-услубий ва мазмун жиҳатидан яхшилашга қаратилган таҳририй ўзгаришлар қилинганини кўрсатади. Шу билан бирга, матнда ҳамон тузатилиши, таҳрир қилиниши зарур ўринлар қолгани, боз устига, унда янги имло ва пунктуация хатолари, услубий камчиликлар вужудга келгани ҳам яққол кўзга ташланди. Шунга кўра, адиб ҳаётлигида чоп қилинган ва унинг назаридан ўтган бўлса-да, ушбу нашрни ҳам, худди аввалги икки нашр каби, эталон санаб бўлмайди.

* * *

Хуллас, нашрларда юқорида кўриб ўтилган каби мисоллар жуда кўп, ҳаммасини санаб, бир-бир таҳлил қилишнинг иложи йўқ. Умид қиламизки, "Меҳробдан чаён"нинг адиб ҳаётда эканида амалга оширилган нашрларида кўплаб услубий ғализликлар, имловий ва пунктуацион хатолар мавжудлиги, улар объектив ва субъектив сабаблар билан изоҳланишини, бунда муҳаррир ва мусаҳҳиҳлар ҳиссаси ҳам катта эканини етарли даражада ишонарли кўрсатдик. Холис айтганда, матн ҳозирда ҳам деярли ўшандай ҳолида ўқувчига тақдим этилмоқдаки, бу ўқувчини асардан совутадиган ғоят кучли омилдир. Афсус, қай бир ўқувчида англанган тарзда, қай бирида ўзи ҳам англамасдан кечади бу жараён, энг ёмони, биз – адабиётшунослару аҳли қаламнинг асар ҳақидаги изҳори ҳайратларию мақтовларига қарамай кечади у. Ҳеч ажаб эмас, ахир, биз то ҳануз на нашрлардаги, масалан, мана бу каби турлича шакллардан энг маъқулида тўхталиб билдик ва на сезилар-сезилмас таҳрир билан сайқаллаб юборишга журъат этдик:

Раънога бузуқ қиз билан қилган каби муомаласи... 1929

Раъноға бузуқ қиз бўлған каби қилган муомаласи... 1933

Раънога бузуқ қиз билан бўлган каби қилған муомаласи... 1935

Ахир биз, шунча тилшуносу матншунос, қолаверса, қодирийшунос олимлар бўла туриб, ҳануз ёзув ва имло ислоҳотлари кечган 15-20 йиллик давр тилини пухта ўрганган ҳолда адиб асарлари тилининг аслига яқин вариантини тиклай билмадик. Ахир, "онангни отангга бепардоз кўрсатма" деганлар, токай *"аслига содиқлик"* деган принципни асоссиз тутган ҳолда шу нашрлардан бирига таяниб қайта нашр қилаверамиз? Ахир, Абдулла Қодирий асарлари тилини дахлсиз санашга монелик қилувчи кучли омиллар бор-ку? Адиб ўз замонида муҳаррир ва мусаҳҳиҳлардан нолиган, наҳотки энди – бир аср ўтиб ҳам уни норози этган омилларни бартараф этишга ярамасак?! "Меҳробдан чаён"нинг илмий-танқидий матнини тайёрлаш ҳануз ўта долзарб вазифа бўлиб қолаётганини айтиш кам, жар солмоқ керак.

Resume. The article is devoted to the study of the third edition of Abdullah Qodiri's novel The Scorpion from the Altar, published in 1935. By comparing it with the first and second editions and analyzing the changes introduced into the text, it is concluded that, for the most part, these changes served to improve the text, enhancing its style, adding various clarifications through detailed elaboration, and so on. At the same time, the text also contains changes that cannot be considered authorial: some of them are editorial corrections, which are occasionally inappropriate, while others arose simply as a result of technical oversights.

Резюме. Статья посвящена изучению третьей редакции романа Абдуллы Кадыри «Скорпион из алтаря», опубликованной в 1935 году. Путем сопоставления с первой и второй редакциями, анализа внесенных в текст изменений, делается вывод о том, что в большинстве своем эти изменения послужили совершенствованию текста, улучшению стиля, различного рода уточнениям путем детализации и пр. Вместе с тем, в тексте встречаются и такие изменения, которые нельзя считать авторскими: одни из них являются редакторскими правками, которые иногда не уместны, а другие возникли просто как результат технических упущений.